

Watt, William Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi | Ahmet Çetin

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2021-2022

Ketebe Yayınları, 481 sayfa, 1. Baskı Ocak 2021, İstanbul, ISBN: 978-625-7854-74-0 William Montgomery Watt (14 Mart 1909 – 24 Ekim 2006) İskoç tarihçi, oryantalist ve akademisyendir. İslâm düşüncesi alanında önde gelen akademisyenlerden biridir. Bu alanda 30'dan fazla kitap ve birçok makale telif etmiştir. Watt'ın, İslâm düşüncesi üzerine yaptığı çalışmalar onun "son oryantalist" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Kritiğini yapmaya çalışacağı kitabın asıl adı The Formative Period Of Islamic Thought şeklindedir. Kitap önsöz, giriş, üç kısım ve on bölümden oluşmaktadır. İlerleyen kısımlarda bu ana başlıkları ve alt başlıkları detaylı bir şekilde tanıtmaya ve kritiğini yapmaya çalışacağım. Kitap, Osman Demir [1] tarafından tercüme edilmiştir. Daha önce Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı tarafından İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri ismiyle çevirisi yapılmış olan aynı eser, bu son çeviride çeviri eserlerin anlaşılmasında yaşanan doğal zorluk nispeten azalmıştır. Kitabın ana konuları ise İslam mezhepleri, İslâm tarihi, İslâm düşünce tarihi olarak sayılabilir. Eserde olaylar objektif ve yargılamadan uzak bir şekilde ele alınmıştır. Eserin belki en güçlü yönü İslam düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan olayların arkasında yatan siyasi, sosyal, demografik, ekonomik vb. faktörlerin başarılı bir şekilde, bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmasıdır. Kitabın giriş kısmında yazar eserin ismindeki "İslam düşüncesi" ve "teşekkül" kavramlarını açıklar. Ayrıca mezhepler tarihi kaynaklarına, yöntemine ve yetmiş üç fırka gibi bazı sorunlara değinir. Birinci kısım H. 11-132/ M. 632-750 yıllarını kapsayan dönemi ele almakta ve yazar tarafından "başlangıç dönemi" olarak isimlendirilmektedir. Bu kısım beş bölümde incelenmiştir. "Hariciler" ismini taşıyan birinci bölümde Hz. Osman'ın öldürülmesi ve bunun sebepleri, ilk ve sonraki dönem Harici fırkaları, yaşanan siyasi olaylar ele alınmıştır. Yazar bu bölümde Haricilerin ortaya çıkışında etkili olan sosyal, ekonomik, itikadi birçok hususa dikkat çekmiş ve bütünsel bir şekilde ele almıştır. Son olarak Haricilerin geç dönem tarihini ele almıştır. Ayrıca Harici hareketin İslam düşüncesinin şekillenmesinde önemine de dikkat çekmiştir. Bu önem Haricilerin İslam düşüncesinde ortaya çıkan ilk mezhep olmasının yanında sonradan ortaya çıkacak mezheplerin de düşüncelerinin şekillenmesinde -örneğin Mürcie mezhebinin doğrudan Harici düşünceye tepki olarak ortaya çıkması gibi- oldukça önemlidir. Yazar, Haricileri ortaya çıkmasında siyasi problemlerin, Hz. Osman döneminde yaşanan ve kendisine iletilen şikayetlerin (akrabalarının önemli mevkilere getirilmesi gibi) önemine dikkat çekmekle beraber fetihlerle beraber değişen sosyal ve ekonomik durumun toplumdaki dönüşüme olan etkisine özellikle değinmektedir. Harici hareketin insanların ekonomik, sosyal ve siyasi olarak değişen toplum yapısına uyum sağlamasında yaşadıkları zorlukların yaşattığı gerilimlerin bir patlaması olarak değerlendirmektedir. (s. 35) İkinci bölüm "Emeviler devrinde ilk-Şii olgusu" adını taşımaktadır. Yazar bu bölümde ilk Şii hareketlerin günümüzdeki on iki imam formundan farklı özellik taşıdığına, ilk Şii hareketlerde Arapların rolüne, Şiiliğin ortaya çıkışında etkili olan siyasi ve sosyal olaylara değinmektedir. Yazar ilk Şii faaliyetlerin ortaya çıkışında Haricilikte görüldüğü gibi bedevi yaşam yapısından imparatorluk yapısına doğru değişen siyasi yapının ve bunun gerektirdiği sosyal dönüşümlere bir tepki olduğunu savunur. Bu noktada karizmatik lider arayışının önemine dikkat çeken yazar, toplumun bazı kesimlerinin Hz. Ali'yi tamamen güvenebilecekleri ve problemlerini çözebilecekleri karizmatik bir lider olarak gördüğünü belirtir. Haricilerde ise bu durum tam tersidir ve liderde bu özelliği aramazlar. (s. 74) Yazar Harici ve Şii harekete katılan kabileler arasındaki farka değinmiş, kuzey ve güney kabileleri olarak farklılaşmasına dair istatistiksel verilere yer vermiştir. (s. 75) Yazar ayrıca Emevi karşıtı hareketlerdeki mavalinin konumuna da değinmiştir. Üçüncü bölüm "genel dini hareket" adını taşımaktadır. Yazar bu bölümde Fıkıh, Kur'an ve Hadis alanlarındaki ilmi çalışmalardan, Hasan el- Basri'nin etkisinden ve siyasi tavrından, Abdullah b. Zübeyr isyanından bahsetmektedir. Yazar fıkhi düşüncenin gelişiminden Kur'an ve Hadis çalışmalarının Emeviler döneminde başladığına ve tekamül ettiğine değinir. İslami kaynakların bu erken dönemde Müslüman toplumu yekpare bir yapıda gösterme eğiliminde olduklarını belirtir. Ancak yazara göre bu dönemde İbnü'z-Zübeyr gibi birçok farklı zümre ve gurup vardır. (s. 110) Yazar Emevi karşıtı Harici, ilk Şii hareketlerin yanında Abdullah b.

Eş'as, Yezid b. el-Muhalleb isyanlarına ve bunların nedenlerine de değinmektedir. (s. 114-115) Dördüncü bölüm "Allah'ın olayları belirlemesi" adını taşımaktadır. Bu bölümde Emevi iktidarının meşruluğunu sürdürmek için ilahi iradenin kendilerini başarılı kıldığı iddialarına ve bu görüşe muhalif söylemlere değinilmiştir. Emevilerin siyasi iktidarlarının devamı için geliştirdikleri bu söyleme karşı Kaderi düşüncenin geliştiğini ve Ma'bed el-Cüheni, Gaylan ed-Dimeşki gibi kişilerin bu muhalefette yer aldığını görmekteyiz. (s.136-137) Yazar Kaderi düşüncenin Emevi iktidarına karşıt yönünün yanında İslam öncesi dönemdeki varlığına, Kur'an'da ele alınışına ve bu konudaki ilk tartışmalara da değinmiştir. Beşinci bölüm "inanç ve toplum" adını taşımaktadır. Bu bölümde Mürcie ve Cehmiye fırkaları ele alınmaktadır. Mürcie teriminin anlamı ve diğer mezhep mensuplarının görüşleri ele alınmıştır. Özellikle Harici hareketin İslam toplumunda ortaya çıkardığı bölücü tavra bir tepki olarak ortaya çıkan Mürce, Haricilerin ileri sürdükleri düşüncelere de karşıt söylem geliştirmişlerdir. (s. 199) Özellikle Hz. Ali ve Hz. Osman hakkındaki hükmün ertelenmesi, büyük günah işleyenin mümin kabul edilmesi, iman ve İslam'ın farklı kabul edilmesi bunlardan bazılarıdır. İkinci kısım "mücadele asrı (132-235/750-850)" olarak adlandırılmıştır. Altıncı bölümde "Abbasilerin kuruluşu" başlığında adını Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'dan alan Abbasilerin teorik temelleri, meşruiyet iddiaları, diğer fırkalar ve Rafıziler/İmamiler, Zeydiler, Osmaniler gibi guruplarla siyasi ve düşünsel mücadeleleri ele alınmıştır. Yedinci bölüm "Akıl yürütmenin cazibesi" adını taşımaktadır. Bu bölümde yazar sistematik akıl yürütmenin ve Kelamın başlangıcından, Kelamın ilk temsilcilerinden ve Kindi, İbn Rüşd ve İbn Sina gibi İslam filozoflarından bahsetmektedir. Yazar bu bölümde ashabu'r-re'y ve ashabu'l-hadis farklılaşmasından bahsetmekte, dini meselelerde akıl yürütmetaraftarları (ashabu'r-re'y) ve bunların muhalifleri (ashabu'l-hadis) arasındaki uzlaşmayı Şafii'nin belli oranda sağladığından bahsetmektedir. Şafii ilk olarak Hz. Muhammed'in sünneti hakkındaki bir iddiayı açıkça doğrulanmış bir hadisle ve dolayısıyla isnada dayanarak kanıtlamayı zorunlu kıldı. Yazara göre bu yöntem Şafii'den önce de yaygındı ancak onunla umumi hale geldi. (s. 277) İkinci olarak Şafii fıkhıta bir usul teorisi (usul-ifikh) geliştirdi. O'na göre; Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas olmak üzere dört yöntem kabul edilebildi. (s. 278) Yazar Kelamın disiplin olarak Harun er-Reşid'in hilafeti döneminde kurulduğunu söylemektedir. Bu düşüncesine Bermekilerin sarayında gerçekleşen tartışmaları ve bu dönemde yetişen şahısları örnek göstermektedir. (s. 283) Yazar bu bölümde Kelamın ilk temsilcileri olarak Hişam b. Hakem, Dirar b. Amr, Bişr el-Merisi, Hüseyin en-Neccar gibi şahısları ve görüşlerini ele almaktadır. Sekizinci bölüm "Büyük Mu'tezililer" başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümün başında Avrupalı bilim adamlarının Mu'tezili görüşlerin Sünni kelama göre Batılı anlayışa daha yakın olduğunu düşündüklerini ve bu sebeple Mu'tezileye yönelik ilgilerinin arttığını belirtmektedir. Ancak yazar Mu'tezile'nin sanılandan daha az akılcı ve liberal olduğunu savunur. (s. 317) Yazar, Mu'tezilenin doğuşu ile ilgili aktarılan büyük günah işleyeninin durumu ile ilgili soru ve Vasıl b. Ata'nın ve Hasan-ı Basri'nin ders halkasından ayrılışı ile ilgili rivayeti gerçekçi bulmamaktadır. (s. 321) Ayrıca Mu'tezile'nin kurucusunun Vasıl b. Ata veya Amr b. Ubeyd değil Ebu'l-Huzeyl el-Allaf olduğunu belirtmektedir. (s. 320) Yazar bu bölümde Mu'tezile isminin anlamına, ekollerine ve temsilcilerine, siyasi tavırlarına, beş ilkesine (Tevhid, Adalet, Va'd ve Vaid, el-Menzile beyne'l-menzileteyn, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker) ve bu ilkelerin sonucu olarak ortaya çıkan görüşlere (insan fiilleri, kötülük, rızık, sofatlar vb.) Mu'tezile'nin İslam düşüncesi açısından önemine detaylı bir şekilde değinmektedir. Üçüncü kısım "Sünniliğin zaferi (236-334/850-948) olarak isimlendirilmiştir. Dokuzuncu bölümde "Sünnilik-Şiilik kutuplaşması ele alınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde Sünniliğin; Müslüman toplumlarda egemen düşünce olmasını ve diğer itikâdi mezheplerin Sünniliğin etrafında tepkisel inşâlarını Şiilik üzerinden ele almıştır. Sünni fıkıhının müesseseseleşmesi sürecini geleneksel bir yorumla ortaya koyan yazar fıkıh ekollerinin sistematik bir hüviyet kazanmasının İmam Şafii ile başladığını ifade etmektedir. (s.389) Abbasilerle birlikte Ehl-i Sünnet'in teşekkül döneminden sistematikleşme ve kurumsallaşmaya girdiğini ifade eden yazar aynı durumun Şiilik üzerinde bir parçalanmaya ve fırkalaşmaya yol açtığını fakat süreç içerisinde her Şii grubun kendi sistematikliğini inşaa ettiğini vurgulamıştır. Onuncu bölümde "Sünni kelâmın gelişimi" ele alınmıştır. Bu bölümde yazar; Mihne'nin olumsuz havasının, toplumsal vicdanda Sünni kelâmının temayüz etmesini netice veren süreci ele alarak başlamıştır. Akabinde Hanefileri, Hanbelileri ve Eş'ârîleri Sünniliğin sistematikleşmesine olan katkıları bağlamda değerlendirmiştir. Yazar, Sünnî Kelamın, hicri üçüncü asrın ilk yarısında teşekkül ve inşasının tamamlandığını ifade etmiştir. (s.466) Sonuç olarak, bu eser İslam düşünce tarihinin temel

problemlerinin tartışıldığı ve farklı görüşlerin müesseseleştiği ve sistematik bir ekol hüviyeti kazandığı ilk üç asırdaki düşünsel hareketliliği ele almıştır. Yöntem olarak bu hareketliliğin muharrikleri olan siyasi, sosyal, ekonomik, beşeri, kültürel faktörler; bütünsel, objektif ve başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Kitap, ilk üç asrın düşünce teşekkülünü ele almasına ve kapsamını başarılı bir şekilde korumasına rağmen günümüz İslam düşüncesindeki sorunlara da ışık tutması bağlamında çok kıymetlidir. Bu noktada eser İslam Mezhepleri Tarihi, İslam Düşünce Tarihi ve Kelam başta olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her alanına ilgi duyan araştırmacılar için başucu eser niteliğindedir. * Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri A.B.D, Kelâm B.D.; İslam Düşünce Enstitüsü 2021-2022 dönemi öğrencisi. ahmetcetin1014@hotmail.coms [1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Ketebe Yayınları, 481 sayfa, 1. Baskı Ocak 2021, İstanbul, ISBN: 978-625-7854-74-0

William Montgomery Watt (14 Mart 1909 – 24 Ekim 2006) İskoç tarihçi, oryantalist ve akademisyendir. İslâm düşüncesi alanında önde gelen akademisyenlerden biridir. Bu alanda 30'dan fazla kitap ve birçok makale telif etmiştir. Watt'ın, İslâm düşüncesi üzerine yaptığı çalışmalar onun "son oryantalist" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Kritiğini yapmaya çalışacağım kitabın asıl adı The Formative Period Of Islamic Thought şeklindedir. Kitap önsöz, giriş, üç kısım ve on bölümden oluşmaktadır. İlerleyen kısımlarda bu ana başlıkları ve alt başlıkları detaylı bir şekilde tanıtmaya ve kritiğini yapmaya çalışacağım. Kitap, Osman Demir [1] tarafından tercüme edilmiştir. Daha önce Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı tarafından İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri ismiyle çevirisi yapılmış olan aynı eser, bu son çeviride çeviri eserlerin anlaşılmasında yaşanan doğal zorluk nispeten azalmıştır. Kitabın ana konuları ise İslam mezhepleri, İslâm tarihi, İslâm düşünce tarihi olarak sayılabilir. Eserde olaylar objektif ve yargılamadan uzak bir şekilde ele alınmıştır. Eserin belki en güçlü yönü İslam düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan olayların arkasında yatan siyasi, sosyal, demografik, ekonomik vb. faktörlerin başarılı bir şekilde, bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmasıdır.

Kitabın giriş kısmında yazar eserin ismindeki "İslam düşüncesi" ve "teşekkül" kavramlarını açıklar. Ayrıca mezhepler tarihi kaynaklarına, yöntemine ve yetmiş üç fırka gibi bazı sorunlara değinir.

Birinci kısım H. 11-132/ M. 632-750 yıllarını kapsayan dönemi ele almakta ve yazar tarafından "başlangıç dönemi" olarak isimlendirilmektedir. Bu kısım beş bölümde incelenmiştir.

"Hariciler" ismini taşıyan birinci bölümde Hz. Osman'ın öldürülmesi ve bunun sebepleri, ilk ve sonraki dönem Harici fırkaları, yaşanan siyasi olaylar ele alınmıştır. Yazar bu bölümde Haricilerin ortaya çıkışında etkili olan sosyal, ekonomik, itikadi birçok hususa dikkat çekmiş ve bütünsel bir şekilde ele almıştır. Son olarak Haricilerin geç dönem tarihini ele almıştır. Ayrıca Harici hareketin İslam düşüncesinin şekillenmesinde önemine de dikkat çekmiştir. Bu önem Haricilerin İslam düşüncesinde ortaya çıkan ilk mezhep olmasının yanında sonradan ortaya çıkacak mezheplerin de düşüncelerinin şekillenmesinde -örneğin Mürcie mezhebinin doğrudan Harici düşünceye tepki olarak ortaya çıkması gibi- oldukça önemlidir.

Yazar, Haricileri ortaya çıkmasında siyasi problemlerin, Hz. Osman döneminde yaşanan ve kendisine iletilen şikayetlerin (akrabalarının önemli mevkilere getirilmesi gibi) önemine dikkat çekmekle beraber fetihlerle beraber değişen sosyal ve ekonomik durumun toplumdaki dönüşüme olan etkisine özellikle değinmektedir. Harici hareketin insanların ekonomik, sosyal ve siyasi olarak değişen toplum yapısına uyum sağlamasında yaşadıkları zorlukların yaşattığı gerilimlerin bir patlaması olarak değerlendirmektedir. (s. 35)

İkinci bölüm "Emeviler devrinde ilk-Şii olgusu" adını taşımaktadır. Yazar bu bölümde ilk Şii hareketlerin günümüzdeki on iki imam formundan farklı özellik taşıdığına, ilk Şii hareketlerde Arapların rolüne, Şiiliğin ortaya çıkışında etkili olan siyasi ve sosyal olaylara değinmektedir.

Yazar ilk Şii faaliyetlerin ortaya çıkışında Haricilikte görüldüğü gibi bedevi yaşam yapısından imparatorluk yapısına doğru değişen siyasi yapının ve bunun gerektirdiği sosyal dönüşümlere bir tepki olduğunu savunur. Bu

noktada karizmatik lider arayışının önemine dikkat çeken yazar, toplumun bazı kesimlerinin Hz. Ali'yi tamamen güvenebilecekleri ve problemlerini çözebilecekleri karizmatik bir lider olarak gördüğünü belirtir. Haricilerde ise bu durum tam tersidir ve liderde bu özelliği aramazlar. (s. 74) Yazar Harici ve Şii harekete katılan kabileler arasındaki farka değinmiş, kuzey ve güney kabileleri olarak farklılaşmasına dair istatistiksel verilere yer vermiştir. (s. 75) Yazar ayrıca Emevi karşıtı hareketlerdeki mavalinin konumuna da değinmiştir.

Üçüncü bölüm "genel dini hareket" adını taşımaktadır. Yazar bu bölümde Fıkıh, Kur'an ve Hadis alanlarındaki ilmi çalışmalardan, Hasan el- Basri'nin etkisinden ve siyasi tavrından, Abdullah b. Zübeyr isyanından bahsetmektedir.

Yazar fıkhi düşüncenin gelişiminden Kur'an ve Hadis çalışmalarının Emeviler döneminde başladığına ve tekamül ettiğine değinir. İslami kaynakların bu erken dönemde Müslüman toplumu yekpare bir yapıda gösterme eğiliminde olduklarını belirtir. Ancak yazara göre bu dönemde İbnü'z-Zübeyr gibi birçok farklı zümre ve gurup vardır. (s. 110) Yazar Emevi karşıtı Harici, ilk Şii hareketlerin yanında Abdullah b. Eş'as, Yezid b. el-Muhalleb isyanlarına ve bunların nedenlerine de değinmektedir. (s. 114-115)

Dördüncü bölüm "Allah'ın olayları belirlemesi" adını taşımaktadır. Bu bölümde Emevi iktidarının meşruluğunu sürdürmek için ilahi iradenin kendilerini başarılı kıldığı iddialarına ve bu görüşe muhalif söylemlere değinilmiştir.

Emevilerin siyasi iktidarlarının devamı için geliştirdikleri bu söyleme karşı Kaderi düşüncenin geliştiğini ve Ma'bed el- Cüheni, Gaylan ed-Dimeşki gibi kişilerin bu muhalefette yer aldığını görmekteyiz. (s.136-137) Yazar Kaderi düşüncenin Emevi iktidarına karşıt yönünün yanında İslam öncesi dönemdeki varlığına, Kur'an'da ele alınışına ve bu konudaki ilk tartışmalara da değinmiştir.

Beşinci bölüm "inanç ve toplum" adını taşımaktadır. Bu bölümde Mürcie ve Cehmiye fırkaları ele alınmaktadır.

Mürcie teriminin anlamı ve diğer mezhep mensuplarının görüşleri ele alınmıştır. Özellikle Harici hareketin İslam toplumunda ortaya çıkardığı bölücü tavra bir tepki olarak ortaya çıkan Mürce, Haricilerin ileri sürdükleri düşüncelere de karşıt söylem geliştirmişlerdir. (s. 199) Özellikle Hz. Ali ve Hz. Osman hakkındaki hükmün ertelenmesi, büyük günah işleyen mümin kabul edilmesi, iman ve İslam'ın farklı kabul edilmesi bunlardan bazılarıdır.

İkinci kısım "mücadele asrı (132-235/750-850)" olarak adlandırılmıştır. Altıncı bölümde "Abbasilerin kuruluşu" başlığında adını Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'dan alan Abbasilerin teorik temelleri, meşruiyet iddiaları, diğer fırkalar ve Rafiziler/İmamiler, Zeydiler, Osmaniler gibi guruplarla siyasi ve düşünsel mücadeleleri ele alınmıştır.

Yedinci bölüm "Akıl yürütmenin cazibesi" adını taşımaktadır. Bu bölümde yazar sistematik akıl yürütmenin ve Kelamın başlangıcından, Kelamın ilk temsilcilerinden ve Kindi, İbn Rüşd ve İbn Sina gibi İslam filozoflarından bahsetmektedir.

Yazar bu bölümde ashabu'r-re'y ve ashabu'l-hadis farklılaşmasından bahsetmekte, dini meselelerde akıl yürütmetaraftarları (ashabu'r-re'y) ve bunların muhalifleri (ashabu'l-hadis) arasındaki uzlaşmayı Şafii'nin belli oranda sağladığından bahsetmektedir.

Şafii ilk olarak Hz. Muhammed'in sünneti hakkındaki bir iddiayı açıkça doğrulanmış bir hadisle ve dolayısıyla isnada dayanarak kanıtlamayı zorunlu kıldı. Yazara göre bu yöntem Şafii'den önce de yaygındı ancak onunla umumi hale geldi. (s. 277) İkinci olarak Şafii fıkıhta bir usul teorisi (usul-ifikh) geliştirdi. O'na göre; Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas olmak üzere dört yöntem kabul edilebildi. (s. 278)

Yazar Kelamın disiplin olarak Harun er-Reşid'in hilafeti döneminde kurulduğunu söylemektedir. Bu düşüncesine Bermekilerin sarayında gerçekleşen tartışmaları ve bu dönemde yetişen şahısları örnek göstermektedir. (s. 283) Yazar bu bölümde Kelamın ilk temsilcileri olarak Hişam b. Hakem, Dırar b. Amr, Bişr el-Merisi, Hüseyin en-Neccar gibi şahısları ve görüşlerini ele almaktadır.

Sekizinci bölüm "Büyük Mu'tezililer" başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümün başında Avrupalı bilim adamlarının Mu'tezili görüşlerin Sünni kelama göre Batılı anlayışa daha yakın olduğunu düşündüklerini ve bu sebeple Mu'tezileye yönelik ilgilerinin arttığını belirtmektedir. Ancak yazar Mu'tezile'nin sanılandan daha az akılcı ve liberal olduğunu savunur. (s. 317)

Yazar, Mu'tezilenin doğuşu ile ilgili aktarılan büyük günah işleyen durumu ile ilgili soru ve Vasil b. Ata'nın ve Hasan-ı Basri'nin ders halkasından ayrılışı ile ilgili rivayeti gerçekçi bulmamaktadır. (s. 321) Ayrıca Mu'tezile'nin kurucusunun Vasilb. Ata veya Amr b. Ubeyd değil Ebu'l-Huzeyl el-Allaf olduğunu belirtmektedir. (s. 320) Yazar bu bölümde Mu'tezile isminin anlamına, ekollerine ve temsilcilerine, siyasi tavırlarına, beş ilkesine (Tevhid, Adalet, Va'd ve Vaid, el-Menzile beyne'l-menzileteyn, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker) ve bu ilkelerin sonucu olarak ortaya çıkan görüşlere (insan fiilleri, kötülük, rızık, sofatlar vb.) Mu'tezile'nin İslam düşüncesi açısından önemine detaylı bir şekilde değinmektedir.

Üçüncü kısım "Sünniliğin zaferi (236-334/850-948) olarak isimlendirilmiştir. Dokuzuncu bölümde "Sünnilik-Şiilik kutuplaşması ele alınmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde Sünniliğin; Müslüman toplumlarda egemen düşünce olmasını ve diğer itikâdi mezheplerin Sünniliğin etrafında tepkisel inşâlarını Şiilik üzerinden ele almıştır.

Sünni fıkıhının müesseseseleşmesi sürecini geleneksel bir yorumla ortaya koyan yazar fıkıh ekollerinin sistematik bir hüviyet kazanmasının İmam Şafii ile başladığını ifade etmektedir. (s.389) Abbasilerle birlikte Ehl-i Sünnet'in teşekkül döneminden sistematikleşme ve kurumsallaşmaya girdiğini ifade eden yazar aynı durumun Şiilik üzerinde bir parçalanmaya ve fırkalaşmaya yol açtığını fakat süreç içerisinde her Şii grubun kendi sistematikliğini inşaa ettiğini vurgulamıştır.

Onuncu bölümde "Sünni kelâmın gelişimi" ele alınmıştır.

Bu bölümde yazar; Mihne'nin olumsuz havasının, toplumsal vicdanda Sünni kelâmının temayüz etmesini netice veren süreci ele alarak başlamıştır. Akabinde Hanefileri, Hanbelileri ve Eş'ârîleri Sünniliğin sistematikleşmesine olan katkıları bağlamda değerlendirmiştir.

Yazar, Sünnî Kelâmın, hicri üçüncü asrın ilk yarısında teşekkül ve inşasının tamamlandığını ifade etmiştir. (s.466)

Sonuç olarak, bu eser İslam düşünce tarihinin temel problemlerinin tartışıldığı ve farklı görüşlerin müesseseseleştiği ve sistematik bir ekol hüviyeti kazandığı ilk üç asırdaki düşünsel hareketliliği ele almıştır. Yöntem olarak bu hareketliliğin muharrikleri olan siyasi, sosyal, ekonomik, beşeri, kültürel faktörler; bütünsel, objektif ve başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Kitap, ilk üç asrın düşünce teşekkülünü ele almasına ve kapsamını başarılı bir şekilde korumasına rağmen günümüz İslam düşüncesindeki sorunlara da ışık tutması bağlamında çok kıymetlidir. Bu noktada eser İslam Mezhepleri Tarihi, İslam Düşünce Tarihi ve Kelâm başta olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her alanına ilgi duyan araştırmacılar için başucu eser niteliğindedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri A.B.D, Kelâm B.D.; İslam Düşünce Enstitüsü 2021-2022 dönemi öğrencisi. ahmetcetin1014@hotmail.coms [1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri A.B.D, Kelâm B.D.; İslam Düşünce Enstitüsü 2021-2022 dönemi öğrencisi. ahmetcetin1014@hotmail.coms

[1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi